

T. C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
MANİSA YÖRESİ TÜRK TARİHİ VE KÜLTÜRÜNÜ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ

**BİRİNCİ ULUSLARARASI MEVLÂNÂ, MESNEVÎ VE
MEVLEVÎHÂNELER SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
(19-21 Aralık 2001- Manisa Mevlevîhânesi)**

Yayına Hazırlayan

Emrehan KÜEY

MANİSA 2002

BURSA'DA BİR MESNEVÎHAN: MEHMED EMİN KERKÜKÎ

Hasan Basri ÖCALAN*

Bahaeddin Nakşibend tarafından, Buhara taraflarında kurulan Nakşibendilik, 15. asrın sonlarında Abdullah İlahi vasıtasıyla İstanbul'a girmiş ve burada kurulan birçok tekke vasıtasıyla tarikat büyük bir yaygınlık kazanmıştır¹. Mevlana Celaleddin-i Rûmî tarafından kurulan Mevlevilik de, fetihten hemen sonra İstanbul'da kendisine yer bulmuş ve kurulan Mevlevihanelerle İstanbul'da, özellikle yüksek zümre tarafından benimsenen bir tarikat olma özelliğini devam ettirmiştir.

Her iki tarikatın da kendine mahsus zikir, adab ve erkânı vardır. Ancak bu iki tarikatın İstanbul'daki maceraları belli bir dönem sonra bazı tekkelerde keşişmeye ve İstanbul'da bazı Nakşibendi tekkelerinde bir Mevlevî etkisi, dolayısıyla "Nakşibendi-Mevlevî neşvesi" görülmeye başlamıştır. Bu etkinin ilk görüldüğü yer Fatih'te kurulan Abid Çelebi Tekkesi'dir. Bu tekkenin kurucusu Abid Çelebi (öl. 899/1494), Mevlana neslinden olup, Nakşibendiliği İstanbul'a getiren Abdullah İlahi'ye intisap etmiş, ondan icazet almış ve söz konusu tekkeyi kurarak irşad faaliyetlerini yürütmüştür. Bu etki daha sonra özellikle Mehmed Murad Buharî (öl. 1264/1848) tarafından kurulan Mesnevihan Tekkesi'nde devam etmiştir².

İstanbul Nakşiliği içinde Mevlevî etkisi daha çok aşağıda hakkında bilgi verilecek olan Ali Behçet Efendi'nin yetiştirdiği halifeler ve onların meşihatında bulunan tekkeler vasıtasıyla temsil edilmiştir. Bu halifelerden kısaca bahsetmek gerekir:

* Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Nakşibendiliğin ve diğer tarikatların Anadolu ve İstanbul'da yayılma macerası ile ilgili geniş bilgi için bk. Öngören, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul 2000, s. 117 vd.

² Işın Ekrem, "Nakşibendilik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, "Nakşibendilik" maddesi, İstanbul 1994, VI, 33; Tanman, M. Baha, *DBİA*, V, 513.

1. İbrahim Hayrani Efendi (öl.1260/1844) Tahir Ağa tekkesi postnişinliği yapmış, yerine ise oğlu Mehmed Feyzullah Efendi (öl. 1286/1869), daha sonra da torunu Ali Behçet Efendi (öl. 1295/1878) geçmiştir.

2. Mehmed Rıfki Efendi (öl. 1270/1854), Unkapanı'nda Emir Buhari Tekkesi'nin 1832-1854 yılları arasında şeyhliğini yapmıştır.

3. Veliyeddin Efendi, Vezneciler'de Derunî Mehmed Efendi Tekkesi postnişinliğini yapmıştır.

4-Ali Efendi (öl. 1279/1862), Eyüp'te Şeyhülislam Tekkesi şeyhliğini yapmış, yerine oğlu Mehmed Hasib Efendi (öl. 1309/1891) geçmiştir.

Ayrıca Eyüp'te bulunan Hatuniyye Tekkesi şeyhlerinden Hâce Selim Sırrî Efendi (öl. 1227/1812), Mehmed Emin Efendi'nin halifesi olup, bu tekkede Nakşibendilik yanında Mevlevî neşvesini de devam ettirmiştir. Onun yerine geçen Hüsameddin Efendi (öl. 1281/1864), pek çok tarikat müntesibine (bunlar arasında Mevlevihane'de postnişin olan kimseler de vardır) *Mesnevî* okutmuştur. Hüsameddin Efendi Nakşibendilikten ziyade Mevleviliği bağlı bir kimse olarak bilinir³.

Mesnevîhân Bir Nakşî: Mehmed Emin Efendi

İstanbul'daki "Nakşibendî-Mevlevî neşvesi"ne Ali Behçet Efendi'nin şeyhi olarak en büyük etkiyi Mehmed Emin Kerkükî yapmıştır.

III. Selim döneminin (1789-1807) etkili şahıslarından kabul edilen⁴ ve Bursa'da Emîniye Dergâhı'nı kuran Kerküklü Mehmed Emin Efendi hakkında çeşitli kaynaklarda bilgi bulunmaktadır⁵. Ancak Mehmed Emin Efendi'nin müritlerinden ve Bursa vefeyatnamelerinden *Ravzatu'l-Müflihûn*⁶ adlı eserin de

³ Işın, *DBİA*, VI, 38; Gölpinarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1983, s. 321.

⁴ Bk. Butros Abu-Manneh, "The Naqshbandiyya-Mucaddidiyya in the Ottoman Lands in the Early 19th Century", *Die Welt des Islams*, Sayı:22 (1982-4), s. 17 vd.

⁵ Gazzizade Abdullatif Efendi, *Vâkıât*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BYEBEK), Orhan Kit., No: 705, s. 8-10; Mehmed Şemseddin Efendi, *Yâdigâr-ı Şemsî Bursa Dergâhları I-II*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa 1997, s. 222-231; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, İstanbul 1999, II, 190-198; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul 1311, I, 420; Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, BYEBEK, Genel Kit. No: 4519; II, 18; Tekeli, Hamdi, *Gazzizade Abdullatif'in Hayatı, Eserleri ve Vâkıât'ı İnceleme- Metin*, UÜ, Sos. Bil. Enst., basılmamış doktora tezi, Bursa 2000, s. 33; Demirağ, Banu, *Manolya Ağacının Kökleri*, İst. 2000, s. 26 vd.

⁶ Gazzizade Abdullatif Efendi, *Ravzatu'l-Müflihûn*, BYEBEK, Orhan Böl, nu. 1041.

yazarı Gazzizade Abdülatif Efendi'nin, kendi şeyhi hakkında en sağlıklı bilgiyi verebileceğini düşünerek söz konusu eserde, Kerkükî ile ilgili bilgiler aynen aşağıya alınmıştır:

[22a] Şeyhu's-şuyûhî'z-zaman Mürşidü ashâbi'l-irfân, Vâsîlu mevsûl-ı feyzi'r-Rahman, Mâlikü'n-nisbeti ve veledü'l-cinân, Fâhru's-sünneti ve'd-din Şeyh Seyyid Mehmed Emin Efendi en-Nakşibendî el-me'zûn min Şeyh Mehmed Âgâh Efendi el-ma'rûf bi-Tazıcıbaşızâde Azizim hazretleri [22b] bin yüz kırk tarihlerinde Bağdad-ı Behişt-âbâd civarında Kerkük nam şehirde âlem-i şühûd ile meşhûd ve rûh-ı pür-fütûhları kisve-i vücûd birle mevcûd olub temyîz-i beyaz u sevâda muktedir oldukda tahsîl-i ilm u meârifte sâî ve zaman-ı kalilde ferîdu'l-asrı olub sinn-i şebâbetlerinde belde-i tayyibelerin sürh-serân-ı bî-dinân istilâ idub bir müddet peder u mâderleriyle o havâlide geşt-i güzârda iken Acemân-ı bî-edebân tîğ-i meslûl-ı Ahmedî ve leşker-i din-i Muhammedî ile sahâif-i bilâd-ı İslamiyyeden kızılbaş sürha döndükde yine memleketlerinde karar idub sinn-i şerifleri nezr-i Mevlânâ'ya resîde oldukda "innî zâhibun ilâ rabbî seyhîdîne" mâ sadakınca vâlid-i mâcidleri ba'de'l-fevt sefer u seyâhat idub akreb akrabâlarından Ruhâ demekle şehir Rakka valisi emr-i Hüdâ'ya Boynueğri Abdullah Paşa Hazretlerinin saye-i veziranelerine varub ilm u fenn-i kitâbetde kemâl-ı maharetleri olduğundan vezîr-i müşarun ileyh hazretlerine Divan-ı adalet unvan kâtibi olub bu münâsebet ile anda subha kerdân-ı şühûr-ı avân iken eslahu's-sulehâi's-sâlikîn Rakka sükkânından Hamavîzade Medresesi'nde sâkin Şeyh Nebîh Efendi en-Nakşibendî cenablarına intisab idub ahz-ı dest-i inâbet buyurub "halvet der-encûmen" âdâbınca zâhirde bâb-ı vezîr bâtında atabe-i aliyye-i mürşide ser-nihende olub iki sene mikdarı Pîr-i destgîr-i müşarun ileyh ile hemdem oldukları hengâmda müstağraku'l-ahvâl ve pesendîde-i hâl bir azizlerine ? ... Ruhâ'ya gelub yevmen mine'l-eyyâm azîz hazretleriyle mülâkât ve hem-sohbet oldukda cemî'-i fûnûn-ı ilmiyye ya'ni Sarf u Nahv, Mantık, Meânî, Âdâb, Usûl-ı Fıkıh ve Tefsîr ve Hadîs ve Tasavvuf ve bunların ğayrı ulûma izin sûretinde bir icâzetnâme tahrîr idub kendulara ihsan buyurduklarında Azîz hazretleri dahi redd eylemeyub ba'de'l-kabûl icâzetnâmesi Nebîh Efendi cenâblarına irâe buyurduklarında "ne mâni" bu da bir âhâr himmetdur kabul idin" buyurdıkları eser-i multafun ileyh cemî'-i ulûm zât-ı sûtûde-simatlarına keşf olub ba'dehu vezîr-i lâ nazîr hazretleriyle Halebu's-Şehbaya gelub bir sene mikdarı anda ikamet ve meşâyih-i Haleb ile hem-sohbet olub tamam-ı müddetde müşarun ileyh hazretleri Diyarbekir mansıbıyla be-kâm ve ol cânibe hirâm eyledikde mânend-i ifrâk "beynî ve beynek" zümresiyle Nihâlî Efendi nam bir zât-ı şerif ile refâkat idub Âsitâne-i aliyyeye teşrif buyurub hîn-ı kudûmlarında bir gice Üsküdar'da bir hânda beytütet idub ala's-seher âgâh olub İskele Camii pişgâhında feth-i cami'a müterakkib olduğu hengâmde eser-i ğumûm-ı ğurbetle mütessir olub Âsitâne tarafına nazar idub "Yâ Rabb yâr yok yâver yok ğarîbu'd-diyarem halim nice olur senden ğayri

destgirim yokdur" deyu hayli bükâ idub salat-ı subhı Cami-i mezkurde cemaatle edâ idub Nihâlî Efendi ile bir piyadeye süvâr ve âsitâne iskelesi'nde karar eyledikde Haleb'de ülfet eyledikleri ehlibâlardan Hoca Paşa'da sakin İsazâde nam zatın hanesine teşrif idub bir gice dahi anda mihmân oldukda Şeyhu'l-vüzerâ a'lamu'l-ulemâ cenâb-ı Rağîb Paşa rahmetullahi aleyh hazretlerinin mukarrebânı aziz-i müşârun ileyh efendimizi hasib u nesib ve pâk dâmen ve ashâb-ı meârifden olduklarını tavsiye eylediklerinde saraya vezirânelerine davet idub ba'de'l-müşahabet Allahu a'lem hidmet-i kitâbîde müstahdem olunub bu suretle anda eylenur oldukları avânda ta'lim-i ilm-i Farisî'de şöhret virub hayli şâkirdân tedârik idub nâm u nişânları yevmen fe-yevmen ilm u amel ile revnak-pezîr iken sâdât-ı hâcegân-ı âlişânda hala Kulekapısı Mevlevihanesi'nde mesned?-nişin olan Tazıcıbaşızâde Mehmed Âgâh Efendi hazretlerine intisâb idub müddet-i medîde anlara hidmetde asla kusur eylemeyub, [23a] Azîz-i müşârun ileyhden tekmi'l-i merâtib-i sülûk ve nâil-i feyz-i ekdas-i mâliki'l-mülûk oldukda şeyh-i merkûmın kerimezâdelerini dahi tezevvüc idub ba'de vefâtihî sırları kendinde zühûr idub Âsitâne-i aliyyede Kulekapısı'nda bir hanede sâkin ve tâlibân-ı Hakka ta'lim-i esmâ ve's-selâlike nâil-i rûteb-i feyz-i mesâkin iken bi'l-işâre doksanüç tarihinde mahrûse-i Burusa'ya teşrif buyurub kal'a derûnında bir konak îcâr idub bir müddet anda sâye-endâz-ı feyz-i ilâhî olduklarında vâfir zevât-ı kirâm kendulere ahr-ı inâbet idub birkaç sene mürûrında yine işâret-i sahîha ile Âsitâne-i aliyyeye teşrif idub yine bir müddet anda bir müddet Burusa'da ikâmet ve sefer esnasında dördüncü def'ada Burusa'da Veled-i Habib Câmi'i pîşgâhında merhum Hacı Abdullah Ağa konağı alınub ve câmi-i mezkûr ittisalinde bir kârgir kütübhâne binâ vü inşâ idub etrafına hücrât dahi binâ olunub câmi-i merkûma minber vaz' olunub hem o bir a'lâ ve ra'nâ dergâh-ı Nakşibendiyye peydâ vü hüveydâ oldukda leyl u nehâr zikr u tevhîd ve tadrîs-i ulûm bâis-i vâsf-ı Rabb-i vahîd iderler iken bin ikiyüz ondokuz Saferu'l-hayrın beşinci günü yine işâret ve da'vet birle Âsitâne-i devlet-i âşiyâniyye teşrif buyurub Fındıklı'da Ayaz Paşa sarayını uyandırub leyl u nehâr zikr u fikr ve eslâke-i selâlike eyyâm-güzâr oldukları demlerde şöhret-i şâyi'aları âfâk-gîr olub kurenâ-i devlet ve vükelâ-i saltanat ulemâ vu ricâl-ı devlet-i âliyyede kimse kalmamışdır ki kendulere irâde geturmeye. Bu halde iken yirmi iki tarihinde Bahr-ı Siyah kal'alarında bir alay eşkiyâ zuhûra gelub şehîd u mazlûm Sultân bin Sultân bin Sultân-ı Gâzî Selîm Hân Hazretlerini tahtdan indirub makamına Sultân-ı Şehîd Mustafa Hân Hazretleri cülûsında söz uzayub Azîz Hazretleri veliyyu'n-ni'em merhum Es'adzâde Atâullâh Efendi işâretiyle bâ-fermân-ı âli Burusa'ya gönderdiklerinde yine dergâh-ı âlilerinde sâyebân-ı feyz-i ilâhî olub uslûb-ı sâbika üzre subhe-kerdân-ı ezmân iken da'vet-i Rahmânî takarrubinde bir mikdar nâ-mizâc olduklarında remz ile cümle tâliblerine vedâ' idub vasiyyet buyurub on gün kadar munharifu'l-mizâc olub yine o halde iken evkât-ı hamseî cemâatle edâ ve zikr-i şerifi terke revâ

görmeyub bin ikiyüz yirmisekiz senesi Muharremu'l-harâmın altıncı Cuma gicesi saat birde yine âdetleri üzre câmi-i şerife zikr-i latîfe çıkub beyne'l-işâeyn zikr idub salât-ı işâi dahi edâ ve ba'dehu zikr u Hatm-ı Hâcegân olunub cümle ehîbbâ ile ba'de'l-musâfaha sağ taraflarına bu fakir ve sol taaraflarına mahdumları Ubeydullah Efendi girub mâbeyn kapusına dek bu bîçare ile sohbet iderek varub âhir kelâmları “oğlum gayri duâya muhtacız” buyurub vedâ' idub beytütet buyurdıkları hücreleri derûnına dâhil oldukda sırr-ı tevhîd ile kendulara bir istiğrâk gelub yine bir nefes zikrden hâli olmayarak “Hayyu'l-Kayyûm Allah” diye diye Cuma günü saat dokuzda dostla mülâki ve Hakk'a vâsıl-ı telâki olub yevm-i sebt ba'de'z-zuhr kütübhâne-i şerîfleri ittisalinde defin ve rahmet-i Yezdâna rehîn olmuşlardır. Rahmetullahi aleyh ve nefe'ana'allahu Teala bi-berekâti feyzihi. Âmin amin amin.”⁷

Yukarıdaki metni özetlemek gerekirse, Mehmed Emin Efendi, 1140/1727 tarihinde Kerkük'te doğmuştur. Doğduğu yerde ilim tahsiline başlamış, bir müddet sonra akrabalarından Abdullah Paşa'nın Urfa valisi olduğu sırada yanına gelip, kâtiplik yapmıştır. Urfa'da Hamavîzade Medresesi'nde Şeyh Nebih Efendi'ye intisab ederek, derslerine devam etmiştir. Abdullah Paşa'nın Halep'e tayin edilmesiyle, onunla beraber bu şehre gitmiş, burada bulunan meşayih ile sohbet etmiş, daha sonra ikisi beraber Diyarbakır'a dönmüşlerdir. Mehmed Emin Efendi burada fazla kalmayıp, şeyhinin manevi işaretiyle Nihâlî Efendi adlı bir zatla İstanbul'a gitmiştir. Hocası Abdunnebî Efendi bir gün ona: “Oğlum Emin Efendi, böyle yüz bin kere zikretsen de amacına kavuşamazsın. İstanbul'a git orada bir zat seni iftara davet edecektir. Onun yanında amacına kavuşursun” diyerek ona İstanbul yolunu göstermiştir⁸. Gerçekten de İstanbul'a geldiğinde kendisini Mehmed Âgâh Efendi adlı birisi karşılamış ve iftara evine davet etmiştir.

Mehmed Âgâh Efendi Kulekapısı (Galata) Mevlevihanesi civarında oturmakla o dönemde Mevlevihane'nin şeyhi Nâyi Osman Dede'ye intisab etmiş, ondan Mevlevî terbiyesi almış ve *Mesnevî* okutmakta imiş. Kendisi aynı zamanda Nakşibendiyye'den Neccârzade Hoca Rıza Efendi'den de Nakşi icazeti almıştır. Mehmed Emin Efendi bu konuyu müridi Gazzizâde Abdullatif'e şöyle anlatmıştır:

“Azizim şeyhim Mehmed Âgâh Efendi pîr idi ve kendilerinden mücâz ve mustahlef halifeleri yok idi. Birgün iki aded silsile-i Hâcegân tahrir edip huzurlarına geturdum. Efendim işbu silsileleri bendelerinizden münasib olanlara ihsân buyurursanız silsile telef olmaz dedim. Azizim buyurdular ki; “Oğlum o

⁷ Age., 22a-23a.

⁸ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 224.

bizim elimizde değildir. İşaret-i sahiha ile inâyet-i ilâhiyyeye muhatcadır”⁹. Böylece kimseye icazet vermediğine açıklık getirmiştir.

İstanbul’da bir taraftan dönemin önemli simalarından Ragıp Paşa’nın kâtipliğini yaparken diğer taraftan da Mehmed Âgâh Efendi’ye hizmet ederek derslerine devam etmiş ve torunu Ümmü Gülsüm Hanım ile evlenmiştir. Hocasının vefatından sonra bir müddet Galata civarında bulunan bir evde irşadla meşgul olmuş, özellikle Farsça öğretimindeki şöhreti günden güne artmıştır. 1193/1779 tarihinde Bursa’ya gelen Mehmed Emin Efendi, burada Veled-i Habib Câmîi yanında bulunan bir konağı satın alarak, bir zaviye ve yanına da kütüphane kurmuştur. İrşad faaliyetlerine burada devam eden Mehmed Emin Efendi, bir ara İstanbul’a dönmüş ve Fındıklı’da Ayaz Paşa konağında bir süre irşad görevini sürdürmüştür. Ancak daha sonra tekrar Bursa’ya dönerek hizmetlerine burada devam etmiştir. 1228/1813 tarihinde vefat eden Mehmed Emin Efendi kurmuş olduğu zaviyenin yanına defnedilmiştir. Burası halen Veled-i Habib Camii olarak hizmet vermektedir. Türbe de caminin hemen yan tarafında yer almaktadır.

Mehmed Emin Efendi’nin mezarının baş tarafına sonradan konulduğu sanılan kitabede şunlar yazılıdır:

Hüve’l-Hayyu’l-Bâkî

Bânî-i in hânkâh-ı tecelligâh-ı Nakşibendî Kutbu’l-

Ârifin Gavsı’l-vâsilin nahl-i siyâdet ve gül bâğ-ı

Şerâfet Hoca Mehmed Emin Efendi kuddise sirruhu’s-sermedî

Şeyh Mehmed Emin Efendi’nin tasavvufî görüşlerini; müridi Abdullatif Efendi, *Ravzatu’l-Müflihûn* adlı eserinde özet olarak açıklamış¹⁰, detaylarını ise *Vâkıât* adlı kitabında etraflıca açıklamıştır. Abdullatif Efendi *Vâkıât*’ta Mehmed Emin Efendi’nin görüşlerini “kâle’ş-şeyh” şeklinde kendi görüşlerini de “kale’l-fakîr” diyerek belirtmiştir¹¹.

Mehmed Emin Efendi’nin yazmış olduğu bir eser yoktur, ancak müridi Abdulatif Efendi’nin yazmış olduğu *Mergûbu’s-Sâlikîn*¹² adlı bir eser onun tarafından yazılmıştır diye bazı kayıtlarda geçmektedir¹³.

⁹ Abdullatif Efendi, *Vâkıât*, s. 25.

¹⁰ *Age.*, 23a-26a.

¹¹ Tekeli, *agt.*, s. 102 vd.

¹² Süleymaniye Ktp., H. Mahmud b6l. Nu. 2518.

Mürşidi: Urfalı Şeyh Nebih Efendi

Yukarıda Gazzizâde’nin kendisinden sadece ismen bahsetmiş olduğu Şeyh Nebih Efendi (öl. 1203/1789) hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla beraber, kendisinin Nakşibendiyye Tarikatı’ndan olduğu, bir müddet Urfa’da bulunan Hamavîzade Medresesi’nde görev yaptığı ve Emin Efendi’nin kendisine iki sene müddetle hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Şeyh Nebih Efendi’nin Urfa’daki Bıçakçılar Meydanı’nda bulunan tekkesi, halen ev olarak kullanılmaktadır. Türbesi ise Urfa’da Bediüzzaman Mezarlığı’nın batı tarafında bulunmaktadır. Türbede Nebih Efendi’den başka kimselerin de mezarları vardır. Şeyhin mezar taşında şu satırlar yer almaktadır¹⁴:

Fâtiha

Hâzâ kabru’l-merhûm ve’l-mağfûr

Mürşidü’l-ârifin ve fî tarikati’l-

aliyyeti’n-Nakşibendiyyeti

Eş-Şeyh Nebih Efendi kaddesallâhu sırrahu’l-azîz

İbnu Abdullah intekale min dâri’l-fenâi

İlâ dâri’l-beâki bi-nidâi

Yâ eyyetühe’n-nefsü’l-mutmainne

İrciî ilâ rabbiki râdiyeten mardiye

Min evâsıtı Şa’bâni’l-mu’azzam

Sene selâse ve mieteyn ve elf

Ğaferallâhu rahmeten vâsiaten

Fî sene 1203

Bursa’da Eminiyye Dergâhı

Mehmed Emin Efendi, 1216/1801 senesinde Bursa’ya geldiği zaman, Veled-i Habib Mahallesi’nde bulunan mescidi camiye çevirmiş, ayrıca caminin yakınında bulunan Abdullah Ağa adlı bir şahsın konağını da satın alarak, bazı odalar ilave etmiş ve burasını Eminiyye Dergâhı olarak bilinen

¹³ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 226.

¹⁴ Karakaş, Mahmut, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa’da Kültür ve Eğitim*, Ankara, 1995, s. 171. bk. Mahmut Karakaş, *Şanlıurfa Evliya ve Alimleri*, Şanlıurfa 1996, s. 106.

Nakşibendiyye'ye bağlı bir dergâh haline getirmiştir. Dergâhın yanına bir de kütüphane kurmuştur¹⁵. Mehmed Emin Efendi burada vefat tarihine kadar (öl. 1228/1813) şeyhlik yapmıştır.

Nakşibendiye'ye mensup olmasına rağmen özellikle Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini mürid ve muhiblerine okutmuştur. Bu dönemde Nakşî dergâhlarında *Mesnevî* okutma geleneğinin özellikle İstanbul'da yaygın bir şekilde devam ettiğine daha önce değinilmişti. Bu dergâhlar arasında Mehmed Emin Efendi'nin halifelerinden olan Ali Behçet Efendi'nin şeyhlik yaptığı Selimiye'deki Nakşî Dergâhı da bulunmaktadır¹⁶.

Gazzizade Abdullatif Efendi'nin ifadesine göre Mehmed Emin Efendi kendisine *Mesnevî*'nin yanında İmam Şaranî'nin *Uhûd-ı Muhammediye*, Necmeddin Kübrâ'nın *Usûl-ı Aşere* ve İbn Ataullah İskenderî'nin *Hikem-i Atâiyye*'sini de okutmuştur¹⁷.

Şeyh Mehmed Emin Efendi'nin vefatından sonra yerine oğlu Ubeydullah Efendi (öl. 1228/1813) postnişin olmuş ise de birkaç ay sonra vefat etmiştir. Bundan sonra dergâha sırasıyla Keşfî Efendi (öl. 1233/1818), Mehmed Emin Efendi (öl. 1234/1819), Ahmed Bahaeddin Efendi (öl. 1313/1895), Mehmed Âgâh Efendi (öl. 1334/1915) postnişin olmuşlardır¹⁸.

Külliyeden günümüze Şeyh Mehmed Emin Efendi'ye ait türbe, Veled-i Habib Camii ile çok sayıda yazma eser kalmıştır¹⁹.

Şeyh Mehmed Emin Efendi Vakfiyesi

Osmanlılar döneminde, daha önceden olduğu gibi tekkelerin gelir kaynaklarının başında vakıflar vardır. Bu vakıflar ya dergâhı kuran şeyh efendi, ya da ileri gelen devlet adamı ve zengin muhibler tarafından kurulmuştur.

¹⁵ Mehmed Şemseddin, *age.*, s. 225; Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, İstanbul 1982, s. 81. Kurmuş olduğu kütüphanede iki kişinin görev yapmış olduğunu vakfiyeden öğreniyoruz. Bu durum da kütüphanenin bir hayli zengin olduğunu göstermektedir.

¹⁶ Işın, *agm*; Gölpınarlı, *age*, s. 321.

¹⁷ Gazzizade Abdullatif Efendi, *Vakıât*, s. 6.

¹⁸ Mehmed Şemseddin, *age.*, s. 236; Mustafa Kara, "Bursa Tekkelerinde Şeyhlik Yapan Mutasavvıflar I", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, c. 3, Yıl: 3, Bursa 1991, s. 114.

¹⁹ Bu eserlerin büyük bir kısmı Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'ne devredilmiş, bir kısmı da halen bir özel koleksiyonda bulunmakta ve tarafımızdan katalog çalışması yapılmaktadır. Bu eserler yakın bir zamanda araştırmacıların istifadesine sunulacaktır.

Bunun yanısıra tekkelere bağlı vakıf arazilerinden vergi alınmaması da, bu müesseseler için önemli bir mâlî destek olmuştur²⁰.

Bursa'da Şeyh Mehmed Emin Efendi tarafından kurulan ve adına izafeten Emîniyye Dergâhı denilen müessese için de adı geçen şeyh tarafından vakıf kurulmuş ve bazı mallar vakfedilmiştir*. Vakfiyenin orijinali küçük ebatlı bir defter şeklinde olup, deri kaplıdır. Toplam 12 varaktan ibaret olan vakfiyenin kağıdı ince olduğundan yer yer yıpranmalar olmuş, dolayısıyla bazı kelimeler okunamaz duruma gelmiştir. Vakfiyenin düzenleme tarihi: 1216/1801'dir.

MÜRİDLERİ

Mehmed Emin Efendi; eser yazmaktan çok insan yetiştirmeye önem vermiştir. Burada şeyhin, tesbit edilen müridlerinden kısaca bahsedilecektir.

a.Ali Behçet Efendi

Mehmed Emin Efendi'nin müritlerinden birisi, adı geçen vakfiyede de şahitler arasında yer alan Ali Behçet Dede'dir. Kendisi Konya'da dünyaya gelmiş, önce Afyon'da Alâedin Çelebi'ye intisap ederek çilesini tamamlamış ve Mevlevî sikkesini giymiştir. Daha sonra Bursa'ya gelerek, burada faaliyet gösteren Mehmed Emin Efendi'ye intisap etmiş ve kendisinden icazet almıştır. Nakşibendiyye icazetinin yanısıra Kadiriyye, Kübreviyye, Çiştîyye ve Şüttariyye tarikatlarının da icazetini almıştır.

Ali Behçet Efendi, 1816 yılında II. Mahmud tarafından Üsküdar'daki Selimiye Nakşibendi Dergâhı postnişinliğine tayin edilmiştir. Bu tekke Ali Behçet Efendi Tekkesi olarak da bilinir. Buradaki irşad faaliyetleri esnasında, sâliklere tefsir, hadis ve fıkıhın yanı sıra, *Mesnevî* ve *Mektûbât* okutmuştur²¹. Vefat tarihine kadar (1238/1822) adı geçen dergâhta görev yapan Ali Behçet Dede sadece dört kişiye hilafet vermiştir: Bunlar; İbrahim Hayrânî, Pertev Paşa, Emir Buharî Dergâhı şeyhi Rıfkı Efendi ve Hacı Ahmed Efendi'dir. Kendisinden sonra bir müddet müritlerinden İbrahim Hayrânî Efendi görev

²⁰ Kazacı, Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1999, s. 297 vd.; Faroqhi, Suraiya, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar (8-10 Haziran 1973)*, Ankara 1975, s. 197-229.

* Bu vakfiye bir özel kütüphanede tespit edilmiş ve yayınlanmak üzere hazırlanmıştır. Vakfiyenin aslından bir fotokopi verme nezaketinde bulunan Memduh Gökçen Bey ve kızı Şükufe Gökçen Akşit'e teşekkür ederim.

²¹ Ali Behçet Efendi'nin halifeleri, Selimiye Tekkesi'nde odaklanan Nakşibendi-Mevlevî karışımı tasavvuf anlayışını İstanbul'daki çeşitli Nakşibendi tekkelerinde temsil etmişlerdir. Tanıman, M. Baha, *DBİA*, VI, 517.

yapmıştır. Kabri Selimiye Camii haziresindedir²². Behçet Efendi'nin dergâhta bulunan mezar taşından Mevlevî ve Nakşibendî olduğu anlaşılmaktadır²³.

Ali Behçet Dede'nin *Risale-i Ubudiyye-i Nakşibendiyye*²⁴, *Behcetü's-Sülûk*, *Divânçe*, *Hadikatu'l-Ebdal*, *Terceme-i Hâl-i Ricâl-i Çiştî*, *Risale-i Hâliyye ve Rûhâniyye* ve *Vâridât-ı Kalbiyye* adlı eserlerinin yanı sıra birçok şerh, ta'likât ve hâşiyeleri bulunmaktadır²⁵.

Sefine-i Evliya'nın yazarı Hüseyin Vassaf'ın kendisi hakkında yazdığı dörtlük şöyledir:

Tarikat şeyh-i mümtazı Ali Behcet Efendi'dir

Harîm-ı sırr-ı pâk-ı Mevlevî Nakşibendî'dir

Kemâl-ı aşkla Vassâf tebcîl eyler ol zâtı

Ferîd-i asr idi hem ârifânın ser-bülendidir

b. Ahmed Gazzi Dergâhı Şeyhi Abdüllatif Efendi

Bursa'da bulunan Ahmed Gazzi Dergâhı'nın üçüncü postnişini olan Abdüllatif Efendi ilk tahsilini, devrin meşhur alimlerinden Ebubekir Efendi, Ali Behçet Efendi ve Ali Sadık Baba'dan tamamladıktan sonra, tekkenin ikinci postnişini ve dedesi Mustafa Nesib Efendi'den Halvetî-Mısrî, Üftadezâde Mustafa Efendi'den Celvetî ve Mehmed Emin Efendi'den de Nakşî icazeti almış, tekkede Halvetî-Mısrî zikri yanında Hatm-i Hacegân da icra etmiştir.

Abdullatif Efendi, Bursa'nın en çok eser veren mutasavvıflarından birisidir²⁶.

c. Eşrefî Şeyhi Necmeddin Efendi

Mehmed Emin Efendi'nin yetiştirdiği müridlerinden birisi de Bursa'da Eşrefzade Dergâhı şeyhliği yapan Necmeddin Efendi'dir.

²² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İst. 1333, I, 47; Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, II, 208-218; Azamat, Nihat, "Ali Behçet Efendi", *DİA*, II, 382.

²³ Gölpınarlı, *Mevlevilik*, s. 322.

²⁴ Ali Behçet Dede'nin Nakşibendî ve Mevlevî silsilesini de anlatan bu eseri basılmıştır. İstanbul 1260.

²⁵ Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, II, 212.

²⁶ Geniş bilgi için bk. Tekeli, Hamdi, *Ahmed Gazzi'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, UÜ, SBE, basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1991, 71-74; Tekeli, *Gazzizade Abdullatif'in Hayatı, Eserleri ve Vâkıât'ı İnceleme- Metin, Giriş kısmı*.

Kendisi Mehmed Emin Efendi'den Nakşî icazeti almış olmasına rağmen bulunduğu dergâhta Eşrefî âyini icra etmeye devam etmiştir. 1217/1803 yılında dergâhına giderken Irgandı Köprüsü civarında aniden rahatsızlanıp, dergâha vardikten sonra, 32 yaşında vefat etmiş ve Bursa İncirli Dergâhı'na defnedilmiştir²⁷.

d. Emirsultan Dergâhı Şeyhi Hacı Ahmed Efendi

Yağcızade Hacı Ahmed Efendi olarak da bilinmektedir. Emirsultan Dergâhı'nın 20. postnişinidir. Mehmed Emin Efendi'ye intisab etmiştir. 1261/1845'de vefat etmiş ve tekke haziresine defnedilmiştir. Hacı Ahmed Efendi'den sonra Emirsultan Dergâhı Nakşî dergâhı hâline gelmiştir²⁸.

e. Münzevî Dergâhı Şeyhi Mehmed Emin Efendi

Anadolu'da Bor Kasabası'ndan Öksüzceze Mustafa Efendi'nin oğludur. Geçimini temin etmek amacıyla Bursa'da Ulucâmi civarında macun sattığı için Macunî Hafız Efendi diye bilinmektedir. Mehmed Emin Efendi'ye intisab ederek, ondan icazet almış, Bursa Münzevî Dergâhı'na dördüncü sırada postnişin olmuş ve dergâha birçok vakıflarda bulunarak hizmet etmiştir. 1239/1823 yılında vefat etmiştir²⁹.

f. Mesnevîhan Hoca Hüsameddin Efendi

İstanbullu olup 1280/1863'te vefat etmiştir. *Mesnevî*'nin başından bazı beyitleri, *Buharî*'nin baştan on beş cüzünü ve Tirmizi'nin *Şemail-i Şerif*'ini şerh etmiştir³⁰.

Bu isimlerden başka, Bakırcılar Kethüdası Nüzhet Osman Efendi, Kaltakcızade Halil Efendi, Neşet Efendi, Mustafa Vahyi Efendi, Bekir Efendi, Hasan Efendi ve Keşfî Efendi de Mehmed Emin Efendi'nin ders halkasına katılmış ve ondan hilafet almışlardır³¹.

Mehmed Emin Efendi'nin Bazı Tasavvufî Görüşleri

Yukarıda Mehmed Emin Efendi'nin görüşlerinin müridi Abdullatif tarafından yazılan *Vâkıât* adlı eserde açıklandığı belirtilmiştir. Abdullatif Efendi;

²⁷ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 107.

²⁸ Age, 52; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, 93.

²⁹ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 533.

³⁰ Işın, *DBİA*, VI, 38; Mehmed Şemseddin, age., s. 227.

³¹ Mehmed Şemseddin, age., s. 226-228.

bu eseri, Üftade ve Aziz Mahmud Hüdayî arasında geçen sözlerin *Vâkıât-ı Hüdâyî* olarak kayda geçtiğini, kendisinin de *Vâkıât-ı Muhammediyye* olarak şeyhinin sözlerini yazıya geçirmek istediğini şeyhine bildirmesi ve şeyhinin izin vermesi neticesinde kaleme aldığını belirtmektedir. Söz konusu eser 373 sayfa olup, 1223 tarihinde telif edilmiştir. Eseri yazan Abdullatif Efendi, burada kendi görüşlerinden ziyade şeyhinin görüşlerini ön plana çıkarmış ve bazı yerlerde kendisi de açıklamalar getirmiştir. Zira kendi görüşleri 192 yerde zikredilirken şeyhinin görüşleri 497 yerde anlatılmaktadır.

Kitapta yer alan bazı tasavvufî konularda Mehmed Emin Efendi'nin görüşlerini şöyle sıralamak mümkündür:

Mevlânâ ve Sema: “Mevlânâ'nın ayin ve semâ; zıkr-ı âfâki, devrân-ı felekî ve elhân-ı melekîdir”³².

“Semâ-ı Mevleviyye havass-ı hamseyi (göz, kulak, şem, zevk, lems) ibtal için icad edilmiştir. Onun gibi havassı ibtal eder şey yoktur”³³.

Mesnevî'nin ilk 18 beytinde 18 bin alemin sırrı vardır. Bu eserdeki bütün hakikatler bu beyitlerde münderiştir³⁴.

Melamet: “Fi zamanına meşayih ve dervişân tac ve hırka giyüb onun ile celb-i dünya dâiyesinde olurlar. Bu hâl erbab-ı tarikata layık değildir” diyerek tam bir Melamî görüş ifade etmektedir³⁵.

Mürîd-Mürşid: Mürîdi Abdullatif Efendi, Mehmed Emin Efendi'ye sorar: “Mürîd mürşidini geçer mi?”

Mehmed Emin Efendi: “Evet geçer, mürîdin kabiliyet ve isti'dat-ı ezeliyyesi kaviyy ve gâlib oldukda mürşidin makamına sebkât eder. Nitekim Hz. Mevlânâ Şems-i Tebrizi Hazretlerini fersah fersah sebkât eyledi” diye cevap vermiştir³⁶.

³² Gazzizade, *Vâkıât*, s. 42.

³³ *Age.*, s. 50.

³⁴ *Age.*, s. 156.

³⁵ *Age.*, s. 45.

³⁶ *Age.*, s. 54.

“Mübtedi müridler öncelikle şu kimselerin eserlerini okumalıdır: Arapça’da İmam Şaranî, Farsça’da Molla Cami ve Türkçe’de ise Eşrefoğlu’nun eserleri”³⁷.

Velayet; vehbidir, ancak onu, kuvveden fiile çıkarmak kesbe muhtaçtır. Eğer gayret edilmezse bâtında mestur kalır ve zâhire çıkmaz³⁸.

Zikir: “Zikir-i cehri mübtedi olan sâliklere zikir-i hafiden efdaldır”³⁹. Ancak bu iki zikir arasında pek fark yoktur. Zira zikir-i hafiden amaç, riyadan kaçınmaktır. Ancak zikir-i hafi insanlar arasında yaygınlık kazanınca cehriden farkı kalmaz⁴⁰.

“Sâlik olan daima zikir-i Hakk ile meşgul olmalı. Zikir çeşitleri vardır. Yalnız zikir zikir-i lisan değildir. Gusul eyleme, abdest alma, namaz kılma, sâim olma, Hacc eyleme, Zekât verme, sadaka verme, helaldan fukaraya it’âm ettirme, Kur’an tilavet etme, Hadis-i Şerif tilavet etme, Kütüb-ı fıkhiyye ve tasavvuf ve sâir a’mâl-ı hayriyyeye bâis kütüb mütalaa eylemek ve tahrîr eylemek, ta’lim ve ta’allüm eylemek ve herbir a’mâl-ı şer’iyye ile niyyet-i hâlise ile âmil olmak, esnâf-ı zikirdendir”⁴¹.

İnsan: “İnsan üç şeyden mürekkebdir: Cisim, ruh, sır. Sır; insanın âlem-i zâhire gelmesine sebebedir. Sâlik, Nakşibendiyyede mertebe-i sırta vâsıl oldukda, hilafet verilip, irşada ikame ederler”⁴².

Bu şekilde meydana gelen insanın dört düşmanı vardır ve bunlara karşı koymak için de insana verilen mukavemet silahları vardır:

İnsanın düşmanı Mukavemeti

a-Nefs	Terk-i şehavet;
b-Şeytan	Zikir;
c-Hevâ	İnzivâ;
d-Dünya	Zühd ⁴³ .

³⁷ Age., s. 142.

³⁸ Age., s. 224.

³⁹ Age., s. 57.

⁴⁰ Age., s. 198.

⁴¹ Gazzizadâde, *Ravvaztu'l-Muflihûn*, 24b.

⁴² Gazzizade, *Vâkıât*, s. 74.

Mehmed Emin Efendi, nefsin yedi mertebesini tabiatta bulunan yedi madenle açıklar. Buna göre;

Nefsi-i emmare	demir;
Nefs-i Levvâme	tunç;
Nefs-i Mülhime	bakır;
Nefs-i Mutmainne	kalay;
Nefs-i Radiyye	kurşun;
Nefs-i Mardiyeye	gümüş;
Nefs-i safiyye	altın, gibidir ⁴⁴ .

Tarikat: “Üç kelimeden ibarettir: kûşîş: Hak yolunda say ve gayrettir; Keşîş; silsile-i zehebe muabbetle bağlanmaktır;

Bahşîş; malını, canını, zâhir ve batınını hak yolunda harcamaktır⁴⁵.

“Bu zamanda tarikat-ı Nakşibendiyye sâliklerindenim diye iddia edenlere; “Tarikat-ı Nakşibendiyye ne demektir?” diye sorulursa, Nakşibendiliği Hatm-i Hâcegândan ibaret zannederler”⁴⁶

Abdullatif Efendi bu eserde Mehmed Emin Efendi’nin Bedeni ve Ruhi tıpla ilgili bazı görüşlerini de anlatmıştır.

SONUÇ

Mevlânâ Celaleddin’e nispet edilen Mevlevîlik, kendisinden sonra kurulan Nakşibendiliğe bazı hususlarda etki etmiştir. Bu etkiyi diğer tarikatlarda da görmek mümkündür. Özellikle *Mesnevî*’nin dergâhlarda okutulması ve şeyhler tarafından şerh edilmesi geleneği sadece Mevlevîhanelerle ve Mevlevî dervişlerle sınırla kalmayıp, diğer tarikatlara mensup dergâhlarda da bu gelenek sürdürülmüştür. Farklı tarikatlara mensup sufiler bu eseri şerh etmiş, mensup ve muhiplerine okutmuşlardır.

⁴³ *Age.*, s. 198.

⁴⁴ *Age.*, s. 354.

⁴⁵ *Age.*, s. 88.

⁴⁶ *Age.*, s. 286.